

KULTUR

Första världskriget:

Två svenska läkare på var sin sida om fronten

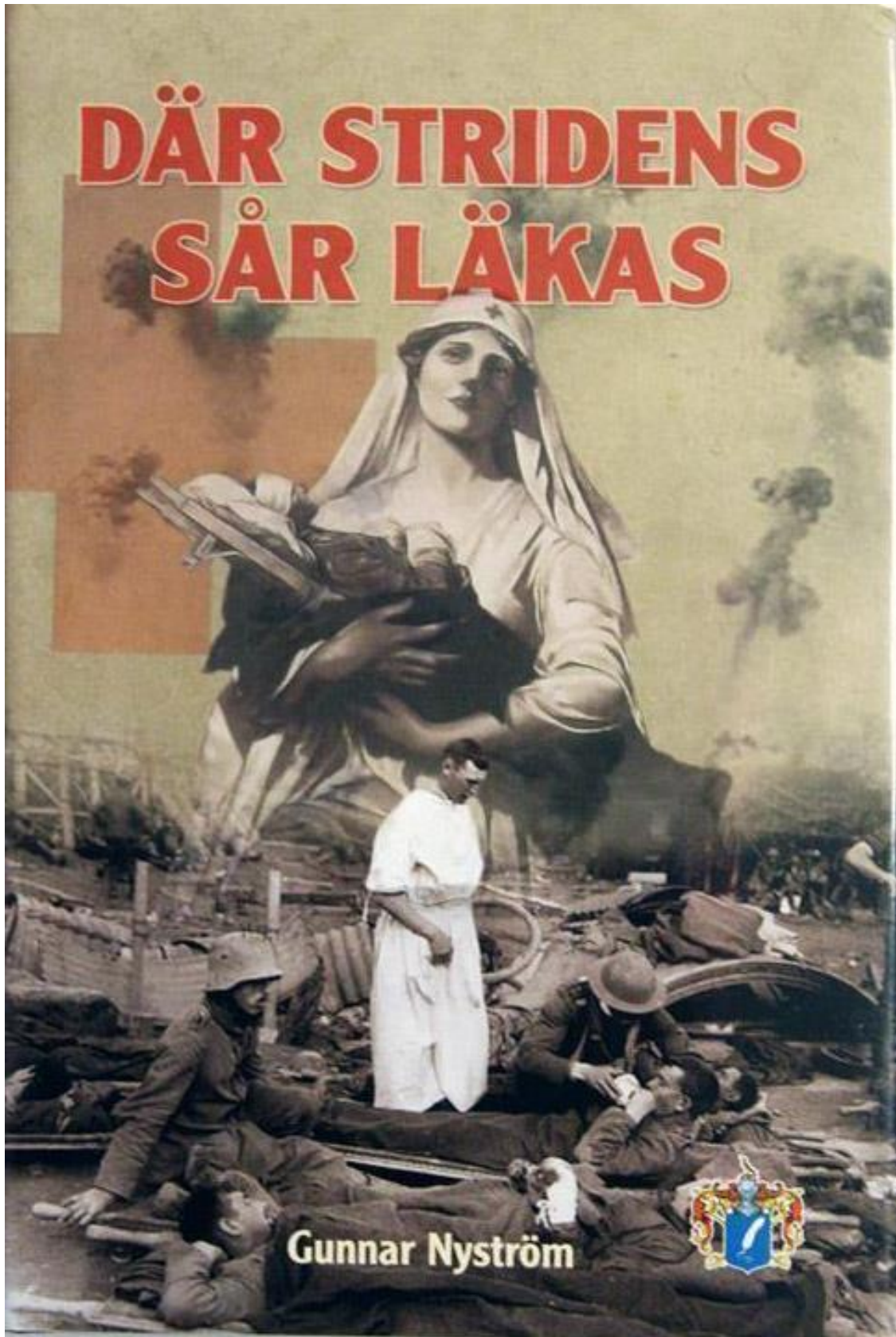
Under första världskrigets första år sökte sig två svenska läkare till var sin sida av den tysk-franska fronten. Medan Gunnar Nyström skildrar en effektiv tysk krigssjukvård berättar Axel Munthe om döende soldater bortom all räddning på den franska sidan.

Tomas Bro, enheten för medicinens historia, Lunds universitet

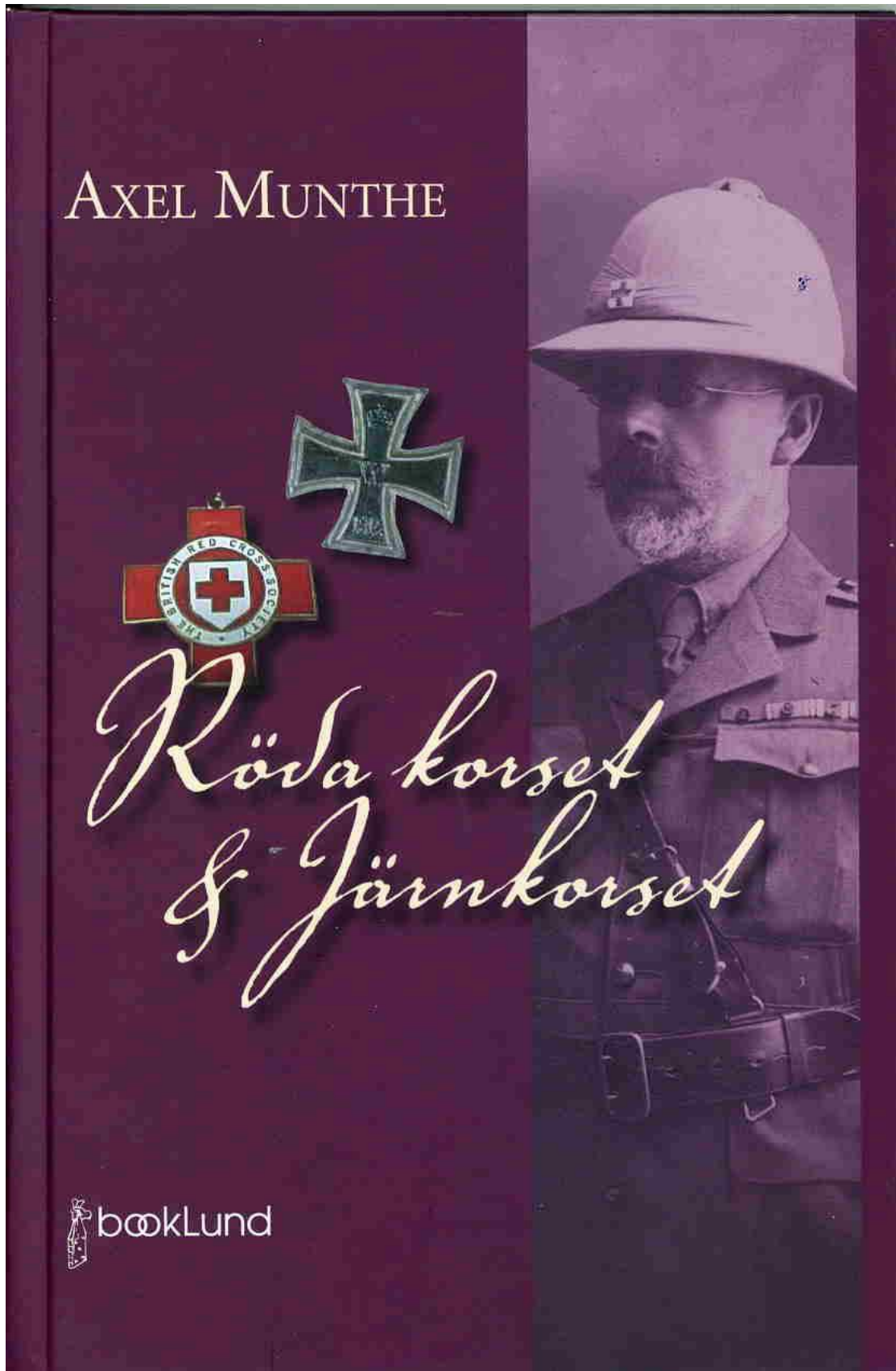
tomas.bro@med.lu.se

<http://www.lakartidningen.se/Aktuellt/Kultur/Kultur/2017/04/Tva-svenska-lakare-pa-var-sin-sida-om-fronten-i-forsta-varldskriget/>

Trots att mer än hundra år har passerat sedan första världskrigets utbrott behåller det fortfarande en position som historisk katastrof, där rötter skapades till flera av nutidens konflikter. Vid utbrottet 1914 stod Centralmakterna Tyskland och Österrike-Ungern på den ena sidan och alliansen England, Frankrike och Ryssland på den andra. Kriget kom därefter att dra med sig större delen av den industrialiserade världen, fortsätta i över fyra år och orsaka mer än 10 miljoner militära dödsfall. Sverige blev som bekant aldrig direkt involverat i kriget, även om röster höjdes för ett anslutande till Tyskland. Sedan senare delen av 1800-talet var det tyska inflytandet mycket starkt inom handel, kultur och vetenskap. Flertalet svenskar med högre utbildning var tyskvänner [1]. Trots de omfattande sympatierna vid denna tid kom bara ett tiotal svenskar att söka sig till Tyskland för aktiv krigstjänst [2]. Däremot utfördes omfattande frivilliga sjukvårdsinsatser för Centralmakterna. Ett svenskt sjukhus verksamt i Wien engagerade ett hundratal svenska läkare och sköterskor och behandlade nästan tiotusen soldater [3].

»Där stridens sår läkas« av Gunnar Nyström.

»Röda korset och Järnkorset« av Axel Munthe.

Bakom tyska fronten. Från fältsjukhusen tätt bakom frontlinjen transporterades soldaterna som sårats i striderna med tåg till hemlandet för vidare behandling. Bilden togs 1915 på Rudolf Virchow-sjukhuset i Berlin.

Foto: Berliner Verlag/Archive/IBL Bildbyrå

Två svenska läkare kom att besöka den ryktbara skyttegravsfronten mellan Frankrike och Tyskland: Gunnar Nyström på den tyska och Axel Munthe på den franska sidan. Kort därefter publicerade båda var sin bok om sina upplevelser. Då böckerna utgår från samma tid och plats inbjuder de till en jämförelse som ger en fördjupad bild av första världskriget från ett medicinskt perspektiv [4, 5].

Gunnar Nyström var 38 år, kirurg och docent i Uppsala när han våren 1915 reste på studieresa till Tyskland. På rälsen till Berlin upplevde han att kriget nästan icke existerade, allt var så lugnt och välskött. I huvudstaden upptog kriget dock de flesta samtalen och kulturlivet var mycket patriotiskt. Både film och musik hyllade landets krigshjältar. Det första studiebesöket gjordes i ett krigsfångläger. Vid ett samtal med några tillfångatagna ryssar visade de sig ha så trevligt i lägret att de inte noterat att de blivit tillfångatagna. Resan fortsatte därefter med tåg till det tyska högkvarteret vid västfronten i Montmédy. I samma vagnar satt muntra soldater på väg till fronten, med blommor nedstuckna i gevärspipan. Väl framme blir Nyström skjutsad i en bekväm bil till olika enheter inom den militära sjukvården. Först huvudförbandsplatsen, som var den första enhet där de sårade kommer i kontakt med läkare, och därefter andra linjens

fältsjukhus. Han får också se epidemisjukhus och andra sanitära enheter. Återresan tillbaka företas med sjukhuståg och den sista anhalten blir ett reservlasarett i Berlin.

Berättelsen fokuserar på det moderna och effektiva omhändertaget av de sårade. Trots att soldaterna på fältsjukhusen är lemlästade råder ett påfallande lugn. »Ingastädes ser man förtvivlan eller bitterhet i ansiktena.« Krigsskadorna från finkalibriga vapen behandlas i Nyströms tycke förvånansvärt konservativt. Annat är det med granaterna som skapar stora oformliga sår insmetade med jord, »just ej någon humanisering av krigsföringen«. Flera soldater har stelkramp som behandlas med amerikanskt serum. Ironiskt nog kommer granaterna ofta från samma land. Vid ett tillfälle träffar han en inneliggande tysk soldat som inte är sårad men sägs ha förlorat förståndet efter de ständiga explosionerna vid stridslinjerna; »sådan lär ej vara sällsynt«. Troligen rör det sig om granatchock, en tidig militärpsykiatrisk förklaring för psykisk utmattning. Tyskarna sägs respektera Genèvekonventionen genom att även ge sårade fransmän bästa möjliga vård.

Det råder ingen tvekan om var Nyström har sina sympatier. Redan i bokens första stycke tackar han den tyska flottan för den lugna båtfärden. Därefter följer en återkommande beundran av den tyska lidelsen för ordning och reda som ställs i kontrast till fransk liknöjdhet: »... hur välvilligt stämd man än må vara mot den hyggliga befolkningen« ... torde »snygghet och prydlighet i bostadsförhållanden icke höra till dess starka sida«. Franska sjukhus sägs vara »ganska ruskiga«. I Tyskland däremot är det nästan ett privilegium att bli sårad, då sjukhustågen har de »läckraste konserver« och »vinkällaren är ordentligt försedd«. Endast på några sidor i bokens slut skymtar krigets baksida i mötet med en mor som förlorat sin son: »... tårarna flöda över, men blott för ett ögonblick; och fattningen var återvunnen« [4].

Axel Munthe var vid krigsutbrottet 57 år och en populär läkare för den europeiska aristokratin. Han var även en välläst författare efter att ha publicerat erfarenheter från vård av fattiga under en koleraepidemi i Neapel på 1880-talet. År 1914 lämnar han sin tjänst som drottning Viktorias livmedikus för att genom Röda Korset arbeta vid den franska fronten.

Hans erfarenheter sammanfattas i en roman som utspelar sig en liten fransk by nära fronten. Under två dygn får läsaren följa huvudpersonen doktor Martin, en ung rödakorsläkare som inleder sin tjänst i en kyrka som nu fungerar som fältsjukhus. Ett hundratal leriga soldater ligger och trängs på halmen som lagts på marmorgolvet. Stanken är kraftig och uniformerna täckta med blod. Tillsammans med byns enda doktor och ett antal sjukvårdskunniga nunnor försöker Martin lindra de sårades plågor, utan några egentliga resurser vad gäller medicin eller utrustning. Precis som Munthe själv är hans alter ego polyglott och talar obehindrat med alla han möter på deras

modersmål. Förtvivlade anhöriga berättar om de bönder eller instrumentmakare soldaterna var innan de förlorade sina ögon, händer eller fötter. I bokens andra del ockuperas byn av tyska styrkor. Sjukhuset får fortsätta sin verksamhet, dock under den arrogante greve Adalberts övervakande ögon. Under dennes artiga fasad döljer sig ett destruktivt monster, stolt över sin förmåga att handla utan tanke och känsla.

Boken beskriver ingen botande vård, fokus ligger i stället på medicinens begränsningar. »Vi vet båda att kirurgi inte kan göra något för de här döende männen.« I stället får Martin lindra och trösta efter bästa förmåga med vänliga ord och sin morfinspruta. Vid flera tillfällen återkommer längre filosofiska resonemang över teman som ondska och förlåtelse.

Redan i romanens förord framkommer Munthes gränslösa beundran för England, »Det är världens frälsning du slåss för!« När de engelska soldaterna kommer på tal är de alltid starka och glada, oavsett hur sargade deras kroppar blivit: alla vet att »en engelsman inte stönar när läkaren förbinder hans sår«. Tyskarna är å andra sidan besatta av förstörelse och mister aldrig ett tillfälle att skälla på en underordnad. Bara en tysk i boken vinner doktors sympati: en bayersk socialist som innan han dör förbannar sina officerare, kejsaren och hela kriget [5].

De båda böckerna »Där stridens sår läkas« och »Röda korset och Järnkorset« är svenska läkares beskrivningar av västfronten under första världskriget. Formerna för böckernas tillkomst visar dock stora skillnader. Nyström var en passiv besökare vid fronten i knappt tre veckor och berättar som man »i en krets av vänner skildra sina upplevelser under en intressant resa«. Munthe gjorde å andra sidan aktiv tjänst i totalt 9 månader och uttrycker sig genom en roman som med hans egna ord inte är »ett historiskt dokument, utan ett mänskligt«. I båda fallen är kanske de åsikter som författarna ville förmedla mer intressanta än böckernas sanningshalt.

Titlarna ger en god bild av innehållet. Nyströms bok fokuserar på de platser där krigets offer omhändertas. Hos Munthe ställs två kors mot varandra. Det röda en symbol för att rädda liv, järnkorset för att mörda. Nyström prisar den tyska sanitetspersonalens »outtömliga vänlighet och älskvärdhet« när han i en övertagen fransk villa blir bjuden på middag, framdukad av den kvarvarande franska personalen. Munthe besöker resterna av en liknande villa, efter att den blivit plundrad på allt av värde. »På det bonade golvet låg mängder av sönderrivna blad ur bilderböcker för barn, dockor, leksaker av allehanda slag ... allt krossat till atomer.«

Båda böckerna skildrar vård till fiendesidan enligt Genèvekonventionens neutrala sjukvård. Munthes bok beskriver därutöver neutralitetsbrott med attacker mot sjukvårdsenheter. I Nyströms bok talas i stället om svårigheterna att se röda flaggor

från hög höjd. Sättet att tala om fienden visar också stora skillnader. I Munthes bok ser en fransk läkare tyskarna som »hunner och barbarer«. Nyström säger i stället att mot England upplever tyskarna »ett verkligt hat«, men fransmännen kämpar man mot som »ridderliga motståndare«.

»Där stridens sår läkas« utgavs bara en gång och lästes troligen främst inom det medicinska facket. Några år efter krigets slut blev Nyström professor, sjukhusdirektör och reformator av sjuksköterskeutbildningen i Uppsala. När Sovjetunionen anföll Finland 1939 sökte han sig åter till krig, denna gång som chef för en svensk rödakorsambulans. Hans naturvetenskapliga produktion blev omfattande och på sin ålders höst skriver han även en originell bok i ett helt annat ämne. Boken »Korset och graven« är en redogörelse av medicinska belägg för att Jesus skulle överlevt korsfästelsen. Sättet att applicera sin kunskap på ett helt nytt område är berömvärd. Hans försök att återskapa romerska soldaters lansstick på en obduktionsavdelning i Uppsala får i dag anses oetiska. Flera gånger återkommer referenser till medicinska fall från båda världskrigen [6].

»Röda korset och Järnkorset« utgavs på engelska och blev en omedelbar succé som trycktes i flera upplagor. En svensk utgåva utkom aldrig under Munthes livstid. Orsaken var att han inte ville såra den tyskfödda drottning Viktoria, hans patient och älskarinna. Trots att den inte heller gavs ut i Tyskland kom den under 1930-talet att ge upphov till protester av sådan magnitud att de ägnats en hel medicinhistorisk avhandling. Författaren Helena Seiler karaktäriserar misskrediteringen av Munthe som en kampanj för att kunna motivera den tyska läkarkåren att bli nazismens framtida folkuppfostrare [7]. Vid sjuttio års ålder utkommer Munthe med självbiografen »Boken om San Michele« som inom några år trycktes i miljoner exemplar och blev århundradets mest spridda svenska bok [8].

Vad kan vi i dag lära av de båda läkarnas berättelser? Förutom att visa på det gränslösa behovet av sjukvård i krig ger de också ett slående exempel hur annorlunda en situation kan uppfattas beroende på varifrån den betraktas. Den viktigaste lärdomen finns kanske ändå i böckernas sista rader. Trots Nyströms nyfikenhet på den moderna krigssjukvården avslutas hans bok med en hyllning till kärlek, själsstyrka och tro som viktigare faktorer för läkning än »allt vad vetenskap och teknik kunna åstadkomma«. Även Munthe byter spår när han till slut tonar ned sin aversion mot Tyskland: »... när ridån till sist har gått ner över den jättelika tragedin är bävan och medlidande allt som återstår i åskådarens sinne«.

Bakom franska fronten. Den 4 juni 1918 förs menige soldaten Henri Maire från 407:e infanteriregementet sårad till sjukhus i en handdragen kärra. Bilden togs av Maires vapenbroder Jean Lemasson.

Foto: Rue des Archives /IBL Bildbyrå

REFERENSER

1. Franzén NO. Undan stormen: Sverige under första världskriget. Stockholm: Bonnier; 1986. p. 133, 139.
2. Ericson Wolke L. Svenska frivilliga. Militära uppdrag i utlandet under 1800- och 1900-talen. Lund: Historiska Media; 1996. p. 56.
3. Ericson Wolke L. Humanitär hjälp i skuggan av krig. Det svenska krigssjukhuset i Wien under första världskriget. Årsbok för Riksarkivet och landsarkiven. 1999:86-94.
4. Nyström G. Där stridens sår läkas. Skildringar från Tyskland och västra krigsskådeplatsen. Luleå: Svenskt Militärhistoriskt Bibliotek; 2008 p. 60, 83, 90, 91, 135, 141, 147.
5. Munthe A. Röda korset & Järnkorset. Lund: bookLund; 2007. p. 11, 17, 45, 85.
6. Nyström G. Korset och graven. En nutida läkares tankar om Jesu död och uppståndelse. Uppsala: Almqvist & Wiksell; 1950.
7. Seiler H. Axel Munthe und sein Werk »Red Cross and Iron Cross«. Die Auseinandersetzung mit der deutschen Ärzteschaft 1932/33 um ein in Deutschland unbekanntes Buch [avhandling]. München: Ludwig-Maximilians-Universität; 1992.
8. Jangefeldt B. Drömmen om San Michele. En resa i Axel Munthes fotspår. Stockholm: Bonnier; 2000. p. 149, 157.

- **1 KOMMENTAR**

- Två läkare på var sin sida om fronten
- 2017-04-26 16:14
- Så välskrivet, tänkvärt skrivet om Nyström och Munthe. Tack! Låt mig påminna om en tredje läsvärd kollega, engelsmannen Geoffrey Keynes, 1887-1983. Hans memoarer omfattar båda världskrigen och mer, han blev ju så gammal. Bibliograf var han också, flitigt verksam. PS Nyströms bok kom 2008 ut i faksimil, på Svenskt Militärhistoriskt Bibliotek.
- Leo Hassler, Privatläkare, Fredsgatan 3, 972 32 Luleå